

İBN SİNA İRSİ MÜASİR AZƏRBAYCAN ALİMLƏRİNİN TƏDQIQATLARINDA

İradə ZƏRQANAYEVA,

*AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun Dinsünaslıq
və mədəniyyətin fəlsəfi problemləri şöbəsinin
böyük elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
iradazargan@gmail.com*

AÇAR SÖZLƏR: *Azərbaycan, İbn Sina, fəlsəfə, təbabət, ölüm.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Азербайджан, Ибн Сина, философия, медицина,
смерть.*

KEY WORDS: *Azerbaijan, Ibn Sina, philosophy, medicine, death.*

İbn Sina (980-1037) yaradıcılığı bəşəriyyətin elm xəzinəsində xüsusi çəkiyə malikdir. Təsadüfi deyildir ki, əsrlər keçməsinə baxmayaraq, onun zəngin irsi araşdırılır, həyat və yaradıcılığı haqqında bir-birindən maraqlı tədqiqatlar işlənməkdə davam edir. Elmi-fəlsəfi ədəbiyyatda ensiklopedik bilik sahibi – hafız, həkim, şair, riyaziyyatçı, fizik, musiqişünas, təbiətşünas, filosof, psixoloq, siyasətçi, astronom, kimyaçı, bioloq, geoloq [1, s. 161-164; 2, s. 333] kimi təqdim olunan İbn Sina bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da məşhurdur. Sürətlə dəyişən zaman və yeniləşən nəsillərə rəğmən, o unudulmur, mütəfəkkirin irsinə maraqlı öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Hələ orta əsrlərdə Əbu Həmid Qəzali (1058-1111) qeyd edirdi ki, fəlsəfə ilə məşğul olan müsəlmanlardan heç biri əl-Fərabî və İbn Sina səviyyəsində Aristotel elminə dərindən varmamışdır. Bu şəxslərdən fərqli olaraq digərlərinin söylədikləri oxucular üçün dolaşq və qarışıq vəziyyət yaradır. Anlaşılmayan şey necə rədd, yaxud qəbul edilə bilər? [3, s. 143].

Göründüyü kimi, həmin dövrdə də epistemoloji və aksioloji problemlər mövcud idi və biliyin müxtəlif sahələrində subyektiv dəyərləndirmələrə, yanlışlara yol verilirdi. Kəlamçılar, sufilər, batinilər və filosoflar bəzi hallarda təlimlərinə dərindən bələd olmadan bir-birilərini qəbul etmirdilər. Hətta ictimai nizamı pozmaq, cəmiyyəti doğru yola yönəltməmək, insanları azdırmaq kimi qarşılıqlı ittihamlar səsləndirməkdən belə çəkinmirdilər. Lakin şəraitə mütədil yanaşan, elmin və alimin dəyərini bilənlər və faydalananlar da vardı.

Öz dövrünün dünya və axirət haqqında əksər bilik sahələrini araşdırmış görkəmli alim, dünya elm tarixində İmam Qəzali adı ilə iz qoymuş Əbu Həmid Məhəmməd ibn Məhəmməd əl-Qəzali (1058-1112) Aristotel fəlsəfəsi ilə yaxından tanışlığının məhz əl-Fərabî və İbn Sina sayəsində olduğunu minnətdarlıqla vurğulamışdır. Onların əsərləri vasitəsilə fəlsəfənin dərinliklərinə bələd olan Qəzali dünyaca məşhur “Dini elmlərin ihyası”, “Filosofların məqsədləri”, “Filosofların təkzibi”, “Yanılmıqdan xilas edən” və

s. əsərlərində təlimlərinin müxtəlifliyinə görə filosofları 3 qrupa (dəhriilər, təbiətşünaslar, metafiziklər) [3, s. 142], fəlsəfəni isə 6 tərkib hissəyə (riyaziyyat, məntiq, fizika (təbiətşünaslıq), metafizika, siyasət və etika) [3, s. 143] ayırmışdır. O, filosofların (eyni zamanda İbn Sinanın) mühakimələrini təhlil etmiş, onların bəzi müddələrinin doğru, bəzilərinin yalan, bəzilərinin isə elmi nöqteyi-nəzərdən əsassız, məntiqi cəhətdən naqis olduğunu sübut etmişdir [4; 5, s. 66].

Hər hansı tədqiqat obyektini haqqında qərəzsiz elmi yanaşmanın həqiqi meyar olmasını yazdığı əsərləri ilə sübut etməyə çalışan Qəzaliyə görə, insanlar Yaradan deyil, yaratdıqları üzərində düşünməyə, maddi aləmi tədqiq etməyə çalışmalıdırlar. Müasir fəlsəfi yanaşmalara əsasən, idealist filosof hesab olunan Qəzalinin peripatetik, materialist filosof kimi tanınan İbn Sina ilə oxşar cəhəti məhz buradan meydana çıxır. İbn Sina həyatını canlı aləmin, təbiətin hikmətini anlamağa, onun tədqiqinə və qorunmasına həsr etmiş, yazdığı əsərlərlə bəşəriyyətin elm xəzinəsinə qiymətli töhfələr bəxş etmişdir.

Araşdırmalara əsasən, Azərbaycanda müasir dövrdə İbn Sina yaradıcılığı ilə əlaqədar ədəbiyyatı üç qismə ayırmaq olar: onun öz əsərləri, onun elmi irsi haqqındakı tədqiqat və şərhlər, onun həyatı və fəaliyyəti haqqında bədii yazılar.

Q.Ş.Ənavatinin tərtib etdiyi bibliografiyada İbn Sinanın 276 əsəri olduğundan bəhs edilir. Lakin İbn Sinanın şagirdi Əbu Übeyd əl-Cüzcəni müəlliminin əsərlərinin sayının 40-a yaxın olduğunu desə də, 1192-ci ildə anonim müəllifin tərtib etdiyi siyahıda 90-dan yuxarı olduğu bildirilir [1, s. 140].

İbn Sinanın dünyaca məşhur “Tibb qanunu” kitabının 1030-cu ilə aid əlyazmasının 1143-cü ildə Bağdadda hazırlanmış nüsxəsi hazırda Bakıda AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. XII əsrdə Fridrix Barbarossanın sifarişilə latıncaya çevrilən əsər XV əsrdə çap dəzğahı ixtira olunduqdan sonra basılmış ilk kitablardan biridir. Əsər 1543-cü ildə Romada Mediçi mətbəəsində çap olunmuşdur. İbn Sinanın həmin əsərinin ən yaxşı tərcüməsi 1658-ci ildə Lövendə nəşr edilmişdir. XV əsrdə 16 dəfə, XVI əsrdə 20 dəfə çap olunan məşhur “Tibb qanunu” əsərinə Şərqi və Qərbi dillərində sayısız-hesabsız şərhlər yazılmışdır [3, s. 96].

İbn Sina irsi haqqında Azərbaycan ictimaiyyətinə məlum olan əsərlərin əksəriyyəti rus dilindədir. Həmin əsərlər Moskvada və Orta Asiya şəhərlərində nəşr olunmuşdur. Bunlara misal kimi, “Абу Али Ибн Сина. Канон врачебной науки”, Ташкент: Фан, 1982; А.В.Сагадеев, “Ибн Сина”, 1990; Б.Петров, “Ибн Сина”, 1980; Б.Я. Шидфар, “Ибн Сина”, 1981; Б.Терновски, “Ибн Сина”, 1969; Г.О.Чарыев, “Авиценна-ученый и мыслитель”, 1980; А.Закуев, Психология Ибн Сины”, 1958 və s. əsərləri göstərmək olar.

Azərbaycanda İbn Sina yaradıcılığı geniş araşdırılmamış, əsasən, Şərqi fəlsəfəsi və ya Şərqi filosoflarının tədqiqinə, təbabətə həsr olunmuş monoqrafiya, elmi toplusu və ensiklopediyalar daxilində işlənmişdir. Əlisa Nicatın “Dünya filosofları” (1998), Z.C.Məmmədovun “Bəhmənyarın fəlsəfəsi” (1983) və “Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi” əsərlərində (1994); Z.C.Məmmədov, T.B.Həsənov, Z.F.Qasimov, N.A.İmanov və A.Z.Məmmədovun birlikdə hazırladıqları “Şərqi fəlsəfəsi (IX-XII əsrlər)” (1999, s. 93-110) kitabında; Zümrüd Quluzadənin “Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi” çoxcildliyinin “Bəhmənyar” bölməsində (2014, s. 290-335); Ağayar Şükürovun “Şərqi fəlsəfəsi və

filosofları” kitabında (2005, s. 332-344); Arzu Hacıyevanın “Hermenevtika Şərqdə” (2006, s. 116-130); İmran Axundovun “Tibbin tarix və fəlsəfə ilə əlaqəsi” (2014), Fərid Ələkbərovun “Şərq təbabəti cinsi həyat haqqında” (1993) monoqrafiyalarında; P.Paşayev, V.P.Paşayeva və N.P.Paşayevin birlikdə qələmə aldıkları “Türk səmasının ulduzları” (2008) kitabında və bir sıra elmi məqalələrdə İbn Sina yaradıcılığının müxtəlif aspektləri işıqlandırılmışdır.

Alimin yaradıcılığına elmi, fəlsəfi və publisistik cəhətdən yanaşan müəlliflər onun doğulduğu məkan və zaman, ictimai mühit, təlim-tərbiyəsi, təhsili və fəaliyyətinin əsas istiqamətləri haqqında məlumat verməklə yanaşı, müasir dövrdə onun irsinin tədqiqi problemlərini müzakirəyə çıxarmışlar.

Ağayar Şükürov (1946-2008) bu məsələ ilə bağlı yazmışdır: “İbn Sina yaradıcılığını tədqiq edən hər bir tədqiqatçı qarşısında bir sıra mühüm və əhəmiyyətli problemlər durur. Bunlar Şərq və Qərb fəlsəfəsinin qarşılıqlı münasibətinin açılması, mütəfəkkirin fəlsəfi baxışlarının formalaşması və inkişafının ideya mənbələrinin canlandırılması, onun ontoloji, qneseoloji və rəasionalist konsepsiyalarının öyrənilməsi, humanist fəlsəfənin və ictimai inkişaf fəlsəfəsinin xarakteristikasının, İbn Sina fəlsəfi təliminin taleyinin həqiqi şərhinin verilməsi, ümumdünya fəlsəfəsində onun görkəmli rolunun göstərilməsidir” [2, s. 333]. İbn Sina yaradıcılığının araşdırılması ilə bağlı A.Şükürovun qeyd olunan fikirlərini, obyektivlik naminə, bütün elmi tədqiqatlara şamil etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, öncədən tənqid və ya təkzib məqsədi daşımayan, qərəzsiz, bitərəf yanaşmalar sayəsində tədqiqatlarda real faktlar və nəzəri dəlillər meydana çıxır.

Zakir Məmmədov (1936-2003) İbn Sinanın “Fizika”, “Aşağı elmin, yaxud fizikanın başlanğıcı”, “Hərəkət halını və təbiəti müəyyən etmək”, “Dairəvi hərəkətin növünü müəyyən etmək”, “Kəmiyyətə görə hərəkət növünü müəyyən etmək” “Hərəkətin müxtəlif hallarını müəyyən etmək”, “Məkan söhbətinə dair nitqin başlanğıcı”, “Ölçünün məkan olmamasını müəyyən etmək”, “Boşluğun yoxluğunu müəyyən etmək”, “Məkanı müəyyən etmək barədə nitqin yekunu”, “Təbii və qeyri-təbii istilik, təbii və qeyri-təbii soyuqluq hallarını müəyyən etmək”, “Sadə cisimlərin miqdarını müəyyən etmək”, “Hər bir cismin təbii məkanının və təbii fiqurunun olduğunu müəyyən etmək”, “Sadə cisimlərin məkanı və cismani aləmin vəhdəti” və “Siyasət kitabı. Etikaya dair traktat” (“Ailə və cəmiyyət”) əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş və “Şərq fəlsəfəsi (IX-XII)” kitabına daxil etmişdir. O qeyd edir ki, İbn Sina “Məntiq” (I hissə), “Metafizika” (II hissə) və “Fizika” (III hissə) bölmələrindən ibarət “Bilik kitabı” əsərini İsfahan hakimi Ələüddövlə Kakaveyhın (1008-1041) təklifinə əsasən qələmə almışdır [3, s. 292]. Deməli, İbn Sina çoxşaxəli elmi fəaliyyəti ilə yanaşı, həm də cəmiyyətin ictimai həyatında güclü təsiri olan nüfuzlu şəxsiyyət kimi tanınır və dəyərləndirilirdi.

İbn Sinaya görə, elmlər insanları yalnız yaşadıkları real dünyada rifaha qovuşdurmaqla kifayətlənməyən, həm də müqəddəs mətnlərdə xəbər verildiyi kimi, aqibət və axirət xoşbəxtliyinə aparan vasitə olmalıdır. O, əksər fəzilətlərin rəzilliklər (ifrat və təfrit) arasında orta ölçü olduğu qənaətində idi. Məsələn, səxavət xəsislik ilə bədxərclilik, ədalət zülmkarlıq ilə məzlumluq, şücaət qorxaqlıq ilə dəlisovluq arasında orta haldır [3, s. 109]. Yalnız hikmət sayəsində ailədə, cəmiyyət

münasibətlərində gözəl davranış və orta həddi tutmaq mümkün olur.

Arzu Hacıyeva Şərqdə hermenevtika ənənələrinə, onların fəlsəfi fikrin inkişafında yeri və roluna həsr olunmuş monoqrafiyasında İbn Sina yaradıcılığına xüsusi yer ayırmışdır [6, s. 116-130]. Şərq peripatetiklərinin yaradıcılığında hermenevtik metodu araşdıran A.Hacıyeva İbn Sinanın “Ədalət kitabı”, “Şərq fəlsəfəsi”, “Göstərişlər və qeydlər kitabı”, “Mübahisələr” traktatlarını, “Səlman və Abdal”, “Quş” alleqorik əsərlərini, “Peyğəmbərliyin mahiyyəti haqqında” “Nəfsin vəziyyəti haqqında”, “Hərəkət və təsir haqqında”, “Taxt haqqında”, “İbadət haqqında”, “Qurbanvermə haqqında” risalələrini təhlil etmiş, fəlsəfəsinin əsas xüsusiyyətlərinə toxunmuş, təkallahlılıq haqqında İbn Sinanın fikirləri ilə Azərbaycan mütəfəkkiri Nəriman Nərimanovun (1870-1926) düşüncələri arasında elmi müqayisələr aparmışdır [6, s. 194].

A.Hacıyevanın gətirdiyi iqtibasda İbn Sinanın qneseoloji görüşləri aşağıdakı kimi xarakterizə olunur: “İbn Sina zəkanın idrak hədudlarını genişləndirir, intuitivizmin bütün variantlarını, sufi mərifətini, nurlanmanı, ümumiyyətlə, mistik dərkən ən müxtəlif üsullarını buraya daxil edir”. Müəllifin fikrincə, İbn Sina da daxil olmaqla Şərq mütəfəkkirləri mətnlərin, xüsusilə, dini mətnlərin dərin mənalarını açmaq üçün təkə texniki vasitələri, konkret yanaşma, təfsir metod və üsullarını deyil, eyni zamanda mətni anlamağın fəlsəfi əsaslarını da aşkara çıxararaq, onları özlərinin dil və anlam konsepsiyalarında özünəməxsus şəkildə ifadə etmişlər [6, s. 189-190]. Sözüün çoxmənalılığını dərk edib, onu anlamaq cəhdi, dialoq yaratmaq vasitəsi kimi meydana çıxan hermenevtika orta əsr müəlliflərinin əsərlərində xarakterik cəhət kimi nəzərləri cəlb edir. A.Hacıyeva yazır: “İnsan sözün mənaca sonsuzluğunu, tükənməzliyini bilsə də, daim həqiqətə çatmaq üçün son mənaya can atır... Bu arzu-həvəs keçici olmadığı üçün hermenevtika da əbədi problemdir” [6, s. 188].

Müasir dövrdə mədəniyyətlər arasında dialoqun yaranmasında Şərq klassiklərinin əsərlərindən qaynaqlanan fəlsəfi ənənələrin dərk edilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Texnoloji uğurların nəhəngliyinə baxmayaraq, müasir dövrün keçmiş mənəvi dəyərlərə ehtiyacı azalmır. A.Hacıyeva yazır ki, “xalqların mənəvi irsi onun varlığını və təkəkkürünü, dünyaduyumunu, tarixi təcrübəsini, arzu və ideallarını özündə əks etdirir. ...cəmiyyət həyatının bütün sahələrində baş verən fundamental dəyişikliklər, yeni inkişaf istiqamətləri axtarışı ictimai fikri fəallaşdırır, mədəni-tarixi, nəzəri-fəlsəfi irsə marağı hədsiz dərəcədə gücləndirir” [6].

İmran Adil oğlu Axundovun “Tibbin tarix və fəlsəfə ilə əlaqəsi” (2014) adlı monoqrafiyası da məhz yuxarıda qeyd olunan tələbatdan və varislik ənənəsinin əhəmiyyəti kontekstində ərsəyə gəlmişdir. Eramızdan əvvəlki dövrdən XXI əsrədək olan müddətdə tibbi, tarixi, fəlsəfi baxışların araşdırıldığı və qarşılıqlı əlaqədə təhlil olunduğu monoqrafiyada Zəkəriyyə ər-Razinin “Əlhavi”, “Dərmanların mənəfəti”, “Mənsuri tibb kitabı” [7, s. 76], İsmayıl Cürcaninin “Xarəzmşahlar zəxirəsi”, İbn Sinanın “Tibb qanunu”, “Ürək dərmanları”, “Cudiyə” (Bəxşiş), “Şəfa”, “Nicat”, “İşarələr”, “Daneşnameyi əlai” (“Bilik kitabı”), “Risalei nəfs” (“Nəfs haqqında risalə”) kimi fəlsəfi kitabları təhlil olunmuşdur [7, s. 72].

Monoqrafiya müəllifi orta əsr təbirləri ilə müasir tibb mütəxəssislərinin elmi

nailiyyətlərinin, o cümlədən Azərbaycan alimi Məmmədsadıq Abdullayevin (1924-2006) tibb sahəsindəki fəaliyyətinin müqayisəli təhlilini aparmış, İbn Sina irsindən yaradıcı təsirlənmələri elmi şəkildə şərh etmişdir [7, s. 78-93].

Azərbaycan mətbuatında, jurnal və qəzet səhifələrində də İbn Sina yaradıcılığının elmi aktuallığına həsr olunan yazılara rast gəlinir. Aytək Məmmədovanın “İbn Sina irsinin görkəmli müdafiəçisi - Nəsirəddin Tusi” [8, s. 56-61] adlı məqaləsi, E.Həsənqızının “İbn Sina: onun haqqında nə bilirik?” [9, s. 89-91], Mustafa Əzizin “Dünyanın məşhur müsəlman alimləri” silsilə məqalələri [10] və s. bu qəbildəndir.

Azərbaycanda İbn Sina haqqında olan kitablardan biri görkəmli tatar yazıçısı Kayum Nasiri (1825-1902) tərəfindən yazılmış və Azərbaycan dilinə Sara Tahirova tərəfindən tərcümə olunmuş “Əbuəlisina haqqında rəvayətlər” [11] əsəridir. Aqil insan Əbuəlisina və onun yoldaşlarının sərgüzəştləri fantastika və həqiqətin sintezində təsvir olunduğundan əsər gənc nəslin təlim-tərbiyəsində, biliklərə yiyələnmək həvəsinin formalaşması və ictimai şüurunun inkişafında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Kitabda mütərəqqi elmi baxışlarına görə İbn Sinanın təqib olunduğu və tez-tez bir şəhərdən başqa şəhərə, bir ölkədən başqa ölkəyə köçməyə məcbur olduğu vurğulanır [11]. Cəsarətli fikirləri, riskli qərarları ilə dövrünün insanlarından, hətta həmkarlarından fərqlənən İbn Sina bir şəxsiyyət kimi də yeknəsəklikdən uzaq, daim inkişaf edən, əldə etdiyi yenilikləri digər yeni məkan və zamanlara daşımağı bacaran alim idi. Onun yerdəyişməsinin səbəblərindən biri də, məhz bilik öyrənmək və öyrətmək, elmi inkişafa nail olmaq və yeni fəaliyyət arealı qazanmaq tələbindən irəli gəlirdi. Bu xüsusiyyət onun özündən çox cəmiyyətə lazım idi.

İbn Sinanın taleyi, həyatı və yaradıcılığı haqqında Azərbaycan oxucusuna tanış olan daha bir əsər “Böyük loğman Əbu Əli İbn Sina” adlanır [12]. Kitab 1972-ci və 1984-cü illərdə kiril, 2012-ci ildə isə latın qrafikası ilə çap olunmuşdur. Əsərin nəsr hissəsi azərbaycancaya Zeynal Babayev, nəzm hissəsi isə Əyyub Sədi tərəfindən tərcümə olunmuşdur. Kitab zəngin elmi, fəlsəfi məzmunu ilə yanaşı, dərin mənəvi yük daşıyır. İbn Sinanın həyat hekayəsi elm yolunun mənası və alim fədakarlığının hüdudları haqqında insanları bir daha düşünməyə dəvət edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 5 yaşından Qurani əzbərləməklə təhsilə qədəm qoyan, 10 yaşında artıq hafız olmuş, eyni zamanda qrammatikanı, stilistikanı və ərəb ədəbiyyatını [12, s. 23], 18 yaşında isə riyaziyyat, fizika, məntiq, qanunşünaslıq, astronomiya, fəlsəfə, coğrafiya və digər elmləri mükəmməl mənimsəmiş fenomen bir gəncin biliklərə yiyələnmə və özünü yetişdirmə cəhdləri bu gün müasir nəsillər üçün çox gözəl nümunədir. İbn Sinanın fərasəti və həssaslığı haqqında öz dövründən bu günə gəlib çatan bir məşhur deyim qalmışdır: “O, bir tükü uzununa qırx yerə bölə bilir” [12, s. 3]. Əlbəttə bu bir bənzətmə olsa da, İbn Sinanın qeyri-adi qabiliyyətlərinə işarədir. Bu gün Ginnesin rekordlar kitabına düşmək üçün insanlar dəridən-qabıqdan çıxır, şəxsi qabiliyyətlərini sərgiləmək üçün ağılasız vasitələrə əl atırlar. Lakin insanın güc və qabiliyyətinin aynası olan həmin rekordlar nə dərəcədə bəşəri dəyər və ictimai fayda kəsb edir? İbn Sinanın bilik və bacarıqları, həkimlik qabiliyyəti isə ictimai tərəqqiyə yönəlmişdi və cəmiyyətin rifahına xidmət göstərirdi.

Ər-Razinin “Təbabət xəzinəsi” adlanan otuz cildliyini bir ilə öyrənərək nəzəri biliyini möhkəmləndirən İbn Sina [12, s. 60] həkimlik təcrübəsinə qəssabın yanında heyvanların mədəsini və ürəyini tədqiq etməklə başlamışdı. İnsanın daxili orqanlarının quruluşunu əyani şəkildə öyrənmək isə şəriət qaydalarına əsasən, o zaman hələ mümkün deyildi. Bir gün Bağdad təbibi Əbu Mənsur Kəməri ona çıraq işığında təzə meyiti müayinə etməyi təklif edir və “həmin gecə 16 yaşlı Hüseyinə kitablardan az bilik vermir” [12, s. 64].

Dövrünün tanınmış həkimi və filosofu Əbu Səhl Məsihinin və məşhur Buxara təbibi Kəmarinin məsləhətləri ilə tibbi əsaslı surətdə öyrənməyə başlayan İbn Sina Buxara əmiri Nuh ibn Mənsuru müalicə edərək bildiyi üçün Buxaradakı nadir saray kitabxanasından istifadə etmək səlahiyyəti qazanmış, eyni zamanda saray həkimi təyin olunmuşdu [11, s. 90; 12, s. 70-74].

Hələ bu kitabxana ilə tanışlıqdan əvvəl Hüseyin Porfiri Tirsikin “Məntiqə girişi” [12, s. 36], Klavdio Ptolomeyin “Almaqest və ya astronomiyanın böyük quruluşu” [12, s. 41], əl-Fərabinin “Nəzəri və əməli təbabət” əsərlərini mənimsəmiş, Aristotelin “Metafizika”sını ilk sətrindən axırıncı sətrinədək iyirmi dəfə oxumuş, əzbərləmiş, lakin dərk edə bilməmişdi” [12, s. 64].

Həmin gərgin günlərin birində Hüseyinin qarşısına bir satıcı çıxmış, cəmi 3 dirhəmə ondan kitab almasını xahiş etmişdi. İbn Sinanın istəmədən aldığı həmin kitab – əl-Fərabinin “Metafizikanın şərh” əsəri fəlsəfənin üfüqlərini onun üzünə açmışdı. Nəticədə İbn Sina “Çətin ki, hətta Fərabinin özü mənə kömək edə bilsin” düşüncəsindən daşınmış və “Metafizikanın şərh necə də sadə imiş” fikrinə gəlmişdi.

Bu dövrdə İbn Sina, eyni zamanda Məsihinin yeni şagirdi (sonralar dünyaca məşhur alim) əl-Biruni ilə məktublaşır, onlar elmi yeniliklərini bir-biri ilə paylaşmışdılar [12, s. 152].

Əsərdə İbn Sinanın uşaqlıq və gənclik illəri [12, s. 4-94], Xarəzm mühiti [12, s. 94-128], sərgərdan həyatı [12, s. 128-156], Həmədanda vəzirlik etməsi [12, s. 156-191], qardaşı ilə görüşü [12, s. 191-192], həyatının son dövrü və nəhayət vəfatı əks olunmuşdur.

İbn Sinaya görə, insanın xasiyyəti vərdişdən irəli gəlir. Yaxşı vərdişlər yaxşı, pis vərdişlər pis xasiyyət formalaşdırır. İnsan elm və fərqləndirmə gücü – hikmət vasitəsilə özünü idarə edir. Eləcə də ölkə əhlini xeyir işlərə yönəltməklə onları xeyirxah, şər işlərə yönəltməklə bədxah etmək olar [3, s. 110]. İbn Sina “Siyasət kitabı”nda fərdi şüurla ictimai şüur, əxlaqla siyasət, elmlə sosial mühit arasında paralellərin olduğunu göstərir, lakin həyatın sirri, ölüm və sonrası haqqında ümumi bir qərara gələ bilmir. Biliyinin hamısını 18 yaşınadək qısa bir müddətdə əldə edən, yüzlərlə xəstəyə şəfa verən, məşhur “Tibb qanunu” əsərini gündə əlli vərəq yazmaqla bitirən dövrünün tanınmış həkimi Şeyxur-rəis İbn Sina xəstəliyi artdığı zaman günahlarından tövbəyə yönəlmiş, əmlakını kasıblara paylamış, qullarını azad etmiş və Quranı üç gündə bir xətm etməsinə baxmayaraq, ölüm duyününü açma bilməmiş, 57 yaşında dünyasını dəyişmişdi [13, s. 462].

Azərbaycanda İbn Sinanın yaradıcılığı uşaqlar və gənclər arasında böyük maraq qaynağı, ibrətamiz həyat nümunəsidir. Alimin istər öz əsərləri, istərsə də haqqında yazılan kitablar insanlarda elmə, biliyə, yeniliyə və tərəqqiyə sonsuz həvəs oyadır. 980-cı ilin

payızında Buxara yaxınlığında halallıqla dolanan bir ailədə Abdulla və Sitarənin evində dünyaya göz açmış Hüseyinin qısa ömründə öz zəhməti ilə Hücçətül-Haqq (həqiqət carçısı), Şeyxur-rəis (böyük, müdrik), Harami-buzurq (dahi təbib), Şərəfül-mülk (ölkənin ən şərəfli insanı) və s. böyük titullar qazanması dövrədən asılı olmayaraq maddi sıxıntı çəkən insanların da ürəklərində gələcəyə ümid çırağı yandıraraq uğura inam formalaşdırır. Ona görə də İbn Sinanın elmi irsinin tədqiqi istiqamətində geniş araşdırmalara həmişə ehtiyac vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Paşayev P.S., Paşayeva V.P., Paşayev N.P. Türk səmasının ulduzları. Bakı: Oka-Ofset nəşriyyatı, 2008, 243 səh.
2. Şükürov Ağayar. Şərq fəlsəfəsi və filosofları. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2005, 668 səh.
3. Şərq fəlsəfəsi (IX-XII əsrlər). Tərtibçi: Z.C.Məmmədov. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 1999, 304 səh.
4. İmam Gazzali. Tehafütül-felasife (tərcüməçi: Mahmut Kaya). İstanbul: Fatih, 2005, 179 s.
5. Ибн Сина (Авиценна). Избранные философские произведения. М.: 1980.
6. Hacıyeva Arzu. Hermenevtika Şərqdə. Bakı: Adiloğlu, 2006, 210 səh.
7. Axundov İmran. Tibbin tarix və fəlsəfə ilə əlaqəsi. Bakı: Mütərcim, 2014, 100 səh.
8. Məmmədova A.Z. İbn Sina irsinin görkəmli müdafiəçisi – Nəsirəddin Tusi. // Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, “Dövlət və din” ictimai fikir toplusu, № 8 (37), Bakı, avqust 2015.
9. Həsəncızı E. İbn Sina: onun haqqında nə bilirik? // Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, “Mədəni həyat” jurnalı, № 1, Bakı, 2012.
10. Mustafa Əziz. Dünyanın məşhur müsəlman alimləri // “Zaman” qəzeti, 5 fevral; 11 fevral; 18 fevral, 2015-ci il.
11. Kayum Nasiri. Əbu Əli Sina (tərcüməçi: Sara Tahirova). Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1961, 65 səh.
12. Voskoboynikov Valeri. Böyük loğman Əbu Əli İbn Sina (Rus dilindən tərcümə edən: Zeynal Babayev). Bakı: Araz nəşriyyatı, 2012, 216 səh.
13. Birgül Mehmet. Mevzuatul-ulumda felsefə təsviri // “Kutadqubilig” Felsefə – Bilim Araşdırmaları Dergisi, sayı 19. İstanbul: “Dergah yayınları”, Mart 2011.

Ирада Зарганаева

**ТВОРЧЕСТВО ИБН СИНЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ
СОВРЕМЕННЫХ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ УЧЕНЫХ**

АННОТАЦИЯ

В статье дается информация о том, что в Азербайджане творчество Ибн Сины исследовано в монографиях, научных сборниках и в энциклопедиях, посвященные восточной философии, наследию восточных философов и медицине. Также отмечается, что в Азербайджане уделяется большое внимание актуальности и теоретической значимости широкого изучения наследия Ибн Сины.

Irada Zarganayeva

**IBN SINA'S CREATIVITY IN RESEARCHES OF
MODERN AZERBAIJANI SCIENTISTS**

ABSTRACT

The article provides information that Ibn Sina's creativity in Azerbaijan is studied in monographs, scientific collections and encyclopedias dedicated to Eastern philosophy, the heritage of Eastern philosophers and medicine. It is also noted that in Azerbaijan is paid a great attention to the actuality and theoretical importance of studying Ibn Sina's heritage.